

ПОЧАТОК ЖИТТЯ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ І МІЖНАРОДНИМИ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИМИ АКТАМИ

Стаття присвячена дослідженню теоретичних та процесуальних положень щодо моменту початку життя людини, як показника, що впливають на кваліфікацію злочинних дій. Автором проаналізоване українське та зарубіжне законодавство, а також міжнародні акти щодо даного питання.

Ключові слова: *початок життя, життя, людина, дитина, народження, переривання вагітності.*

In the article speech goes about theoretical and procedural provisions regarding the moment of the beginning of human life, as an indicator that influences the qualification of criminal acts. The author describes the positions of Ukraine and foreign countries on this issue.

Key words: *beginning of life, life, person, child, birth, abortion.*

Статья посвящена исследованию теоретических и процессуальных положений относительно момента начала жизни человека, как показателя, который влияет на квалификацию преступных действий. Автором проанализировано украинское и зарубежное законодательство, а также международные акты по данному вопросу.

Ключевые слова: *начало жизни, жизнь, человек, ребенок, рождение, прерывание беременности.*

Життя людини визнається найвищою соціальною цінністю майже у всіх країнах сучасного світу. На підвищення рівня життя, забезпечення здоров'я і благополуччя населення направлена політика усіх найрозвинутіших держав. Дане право людини є невід'ємним і забезпечується низкою нормативних актів (Загальна Декларація прав людини, Декларація прав, свобод людини і громадянина, Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод та ін.), а також організаційними утвореннями, робота яких направлена на його охорону. Якщо звернутися до тлумачного словника української мови, то там життя визнається способом або періодом існування кого-небудь [12], тому, без сумніву, момент початку життя є дуже важливим як з теоретичного боку, так і з правового, особливо з тої причини, що цей момент, як правило,

законодавчо неврегульований. Крім того, це впливає на кваліфікацію злочинних дій у кримінальному праві.

Серед сучасних наукових досліджень, присвячених темі захисту права на життя і моменту його настання, слід відокремити праці таких науковців: Т. Ліснич, А. Соловійов, В. Трубников, Л. Остапенко, Л. Заболоцька, П. Рабінович, О. Лукашова, В. Денисов, О. Шевченко та інші.

Мета даної роботи – дослідити теоретичні та практичні положення, зокрема доктринальні положення, норми вітчизняного законодавства, практику Європейського суду з прав людини і законодавство зарубіжних країн щодо питання моменту початку життя і визнання особи живою.

Початок життя за законодавством України. Стаття 3 Конституції України визначає життя і здоров'я людини, її честь і гідність, недоторканість і безпеку найвищою соціальною цінністю [5]. Право на життя – це фундаментальне право людини, що закріплене у безлічі нормативних актів та конституціях більшості демократичних країн світу. Існує багато визначень поняття «життя»: форма існування матерії; складний біологічний процес; явище що за сукупністю фундаментальних біологічних ознак відрізняє живе створіння від неживого; проміжок часу між народженням і смертю тощо [13, с. 12, 13, 38, 73], однак нормативного визначення даного поняття немає, хоча дана тема вже багато років залишається актуальною і дискусійною.

У зв'язку з відсутністю нормативного регулювання з даного питання практика Конституційного суду та Європейського суду з прав людини має вагоме значення. Якщо говорити про Європейський суд, то дана тема дійсно періодично підіймається і висувається на розгляд різними європейськими країнами (Норвегія, Франція), однак в Конституційному суді України практика з даного питання майже не зустрічається, окрім справи КСУ від 29.12.1999 року № 11-рп/99, яка призвела до скасування смертної кари, як виняткового виду покарання, було запропоновано розширене тлумачення статей Конституції, що стосуються права на життя, його охорону і недоторканість, але саме питання моменту настання життя в даній справі розглянуто не було [9].

На сьогоднішній день сучасне українське законодавство за загальним правилом визнає права дитини від моменту народження (п. 2 ст. 25 Цивільного кодексу України, далі ЦК), але Цивільний кодекс України так само передбачає і можливість ненародженої дитини мати права спадкоємця (ч. 1 ст. 1222 ЦК). Частина 6 статті 281 ЦК України та ст. 50 Основ законодавства України про охорону здоров'я визначають: організм, що розвивається в тілі матері не вважається дитиною до моменту народження, він – частина організму жінки. Це доводить право жінки за власним бажанням перервати вагітність до 12 тижня і в окремих, визначених законом випадках, навіть до 22 тижня [7]. Даний граничний термін штучного переривання вагітності встановлений наказом МОЗ України від 20.07.2006 року № 508.

Цікавим є те, чому законодавець визначає саме такі строки вагітності (0–22 тижні) як можливі для проведення її штучного переривання за власним бажанням жінки, або за іншими можливими обставинами. Тобто ембріон або плід до даного граничного строку не вважається живим? Адже за його «вбивство» не настає жодного виду юридичної відповідальності, окрім як за ст. 134 КК України, якщо аборт проводиться особою, яка не має спеціальної освіти, і в тому випадку об'єкт охорони – здоров'я жінки, а не плоду [6].

У даному випадку доцільно буде зазначити, що відповідно до медичної науки життя людини поділяється на два періоди: внутрішньоутробний і позаутробний. Перший період розпочинається від моменту запліднення і триває до закінчення фізіологічних пологів, тобто повного виокремлення плода з тіла матері. У свою чергу внутрішньоутробний період поділяється ще на два: ембріональний і плідний. Ембріональний характеризується активним діленням клітин, формуванням органів і частин тіла, його тривалість складає приблизно 8 тижнів і він вважається найважливішим. Після нього настає плідний період, під час якого вже сформований плід із частинами тіла та зачатками органів продовжує розвиватися, набирає вагу і збільшується у розмірах, його тривалість з 8 тижня до народження (зазвичай пологи відбуваються на 38–42 тижні вагітності) [13, с. 448].

У статті 6 ЗУ «Про охорону дитинства» зазначається, що кожна дитина має право на життя з моменту визначення її живонародженою та життєздатною за критеріями Всесвітньої організації охорони здоров'я [8]. Народження – це складний етап, що вважається проміжком часу між початком фізіологічних пологів і моментом самостійного дихання людини. Живонародженість можливо визначити лише після повного вилучення плоду з тіла матері за такими ознаками, як: серцебиття, дихання, пульсація пуповини, рухи скелетних м'язів, реагування на зовнішні подразники (світло, дотики, звуки) та ін. [10]. Життєздатним вважається немовля 7-го місяця внутрішньоутробного розвитку, довжина тіла якого не менше 35 см, а вага не менше 1 кг [11, с. 68].

Вищезазначені норми так само не дають точної відповіді на питання визначення моменту початку життя і набуття права на нього, адже чи можна вважати дитину народжену раніше 7 місяця вагітності (що з медичної точки зору не є життєздатною) носієм права, тобто правоздатною? Наприклад, 24 жовтня 2006 жінка зі штату Флорида народила доньку Амілію на 22 тижні вагітності. При народженні її вага складала всього 284 грама, а довжина тіла – 24 см [16].

Тобто, як можна побачити з проаналізованого вище матеріалу, українським законодавством не встановлено чіткого і сталого моменту, з якого плід вважається живим і правоздатним і за різних випадків можуть охоронятися як інтереси виключно народженої дитини, так і тої, що ще знаходиться в утробі, хоча він є дуже важливим, особливо у кримінальному праві в процесі кваліфікації злочинного діяння.

Кримінальний кодекс України своїми нормами визначає, що людське життя підлягає охороні незалежно від громадянства, національності, статі, політичних і релігійних переконань. Як зазначалося вище, даним нормативним актом не встановлено чіткої думки з приводу того, коли посягання на життя ненародженої дитини буде вважатися злочинним, тому, щодо кваліфікації таких видів злочинів, можна погодитися із думкою М. Короленко, який вважає, що посягання, які спрямовані на заподіяння

смерті плоду до початку фізіологічних пологів кваліфікуються як аборт і відповідно не тягнуть за собою кримінальної відповідальності (якщо ця дія здійснюється суб'єктом, що має медичну освіту), а заподіяння смерті плоду під час пологів – як вбивство [15, с. 30].

Початок життя за законодавством зарубіжних країн та міжнародними актами. Проблемне питання визначення моменту початку життя виникло задовго до того, як було прийнято першу у світі Конституцію. Так, ще у II ст. н.е. римський юрист Тертуліан писав, що «той, хто буде людиною – вже людина», саме тому до нас із римського права дійшли правила спадкування, за якими ще ненароджена дитина мала право бути спадкоємцем [18, с. 84]. Якщо говорити за більш сучасний період, то право на життя, як таке, вперше було закріплено у 1984 році у Загальній декларації прав людини [2]. Тоді, під час розробки тексту статті 3 вищезазначеного акта почалися перші суперечки щодо тлумачення її тексту. Наприклад, представник Чилі запропонував доповнити статтю таким чином, щоб вона поширювала права на життя з моменту зачаття, однак датські представники дотримувалися протилежної думки і висловили вагомий аргумент проти даного включення, що полягав у тому, що законодавство більшості держав не забороняє на певних строках добровільне переривання вагітності.

Після даної спроби чітко визначити момент настання правоздатності було прийнято ще низку нормативно-правових актів, що торкалися у своєму змісті права на життя, однак жоден з них не забезпечив врегулювання даного проблемного питання. Так, наприклад, Декларація з прав дитини 1959 року визначає «...дитина, зважаючи на фізичну і розумову незрілість, потребує соціальної охорони та турботи, включаючи належний правовий захист як до, так і після народження...» [3]. Ст. 1 Конвенції про права дитини 1989 року визначає: «дитиною є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо за законом, застосованим до цієї особи, вона не досягає повноліття раніше» [4]. Ст. 6 вищезазначеної конвенції гарантує невід'ємне право дитини на життя та забезпечення у максимально можливій мірі виживання і здоровий розвиток дитини. Статтею 3 Директиви № 94/33 ЄС від 22 червня

1994 року «Про захист молоді, що працює» передбачено, що дитина – особа до 15 років, що підлягає загальнообов’язковому шкільному навчанню на певний час, згідно національного законодавства [1].

Така невизначеність притаманна майже усім міжнародним документам, окрім положень Американської конвенції про права людини 1969 року (ст. 4), що визначає зачаття відповідним моментом початку життя, але навіть таке чітке закріплення не є абсолютним. Це доводить рішення Міжамериканської комісії 1977 року, яким встановлено, що право на життя не є абсолютним, відповідним виключенням є штучне переривання вагітності, тому легалізація його не порушує.

Продовжуючи розглядати думку США щодо даного проблемного питання також доцільно буде зазначити рішення Верховного суду США 1973 року, у якому було встановлено право жінки на аборт у перші 3 місяці вагітності, що нічим не обмежується [21]. При цьому Кримінальний кодекс штату Нью-Йорк передбачає відповідальність і визнає вбивством позбавлення життя дитини, що не народжена, але віком більше 24 тижнів.

Якщо говорити про країни Західної Європи і їх думку щодо правоздатності ненародженої дитини, то у Франції ембріон має права з 10-го дня після зачаття, у Данії з 12-го тижня, а у Швеції з 20-го тижня вагітності. У Китаї і Японії дотримуються думки щодо визнання народження моментом початку життя.

У зв’язку з тим, що країни світу, в тому числі країни Західної Європи не можуть дійти згоди щодо початкового моменту правоздатності, то поширеною є практика Європейського суду з прав людини. Таким чином, існує декілька цікавих рішень, що безпосередньо регулюють дане питання. Перше з них *Vo v. France* від 8.07.2004 року, що стало досить дискусійним. Позивачем у даній справі була жінка, що втратила дитину на 6 місяці вагітності внаслідок помилки лікаря. Так, громадянка Франції, що перебувала у лікарні, була помилково прийнята за іншу пацієнтку, котрій була призначена операція за медичними показниками. Таким чином, внаслідок усіх дій, проведених лікарями, вагітність перервалася, а плід

врятувати не вдалось. Жінка звернулася до Суду з питань порушення її прав працівниками лікарні, який, розглянувши усі висунуті сторонами докази, дійшов до висновку, що у даному випадку дійсно мало місце порушення ст. 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Дане рішення стало резонансним з тієї причини, що раніше суд неухильно дотримувався думки, що право на життя не розповсюджується на людський ембріон, однак у даному випадку за обставин цієї справи життя плода було безпосередньо пов'язано з життям матері і могло бути захищено нею, а його втрата була викликана ненавмисними діями третіх осіб. Отже, з цієї ситуації можна зробити висновок, що штучне переривання вагітності не визнається порушенням права на життя, однак може бути визнано порушенням лише за певних специфічних обставин, шляхом виявлення причинно-наслідкового зв'язку що призвів до смерті плода [22].

Ще однією резонансною справою є «Бруггеманн та Шойтен проти ФРН». Тоді Європейська комісія з прав людини встановила, що заборона штучного переривання вагітності стала б порушенням ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, як втручання в особисте життя жінки. Крім того, комісія вирішила, що не вважає для себе обов'язковим розглядати питання статусу ненародженої дитини, а також зробила припущення, що термін «кожен» не поширюється на дитину, що не народилася [19].

У Норвегії мала місце справа «Н проти Норвегії», коли жінка і чоловік, що не перебували у шлюбі, вирішували між собою долю ненародженої дитини. Так, чоловік вмовив свою кохану не робити аборт і взяв на себе зобов'язання піклуватися про дитину і самотійно, в разі чого її виховувати. Проте, через деякий час пара розпалася, а жінка позбавилася дитини. Чоловік, будучи заявником по даній справі наполягав, що у даному випадку ненароджена дитина залишається незахищеною по праву Норвегії, що суперечить ст.2 Конвенції. Європейська комісія, у свою чергу, не виключила, що у певних випадках зародок дійсно може охоронятися відповідною статтею, однак все ж таки нею був зроблений висновок, що в таких

делікатних справах кожна держава повинна мати свободу вибору. Так як аборти за законодавством Норвегії дозволені за бажанням жінки до 12 тижнів, а за медичними показниками – до 18 тижнів (з дозволу медичної комісії), то Європейська комісія не знайшла в діях держави-відповідача порушення вищезазначеної статті.

Мала місце і справа *Raton v. UK* Європейського суду, у якій Суд визначив, що право на життя, передбачене ст. 2 відповідної Конвенції передбачає для жінки мати право на аборт на різних етапах вагітності, як захист її життя і здоров'я [20].

Не менш цікаве рішення виніс Вищий апеляційний суд Франції стосовно права дитини НЕ бути народженою. Таким чином, діти, що народилися інвалідами або з серйозними вадами мають право на компенсацію у разі, якщо лікарі не надали їх матерям правдиву інформацію про стан здоров'я і розвитку плода, та, відповідно, про можливість у даному випадку штучно перервати вагітність [17].

Таким чином, питання початку життя, штучного переривання вагітності і правоздатності плода є дискусійними насамперед через моральні та релігійні устої, що склалися у суспільстві, однак якщо абстрагуватися від стереотипів і переконань і розбирати дане питання з суто юридичної точки зору, то стає зрозумілим, що початковим моментом життя людини є саме народження. Це можна довести, зважаючи на наступне. По-перше, констатувати здатність бути носієм відповідних прав можливо виключно після народження, в іншому випадку, закріпивши права ембріона, вони повинні будуть захищатися на рівні із правами людини, тобто у випадку штучного переривання вагітності лікарі будуть нести кримінальну відповідальність за вбивство, крім того, якщо життя виникає з моменту зачаття, то відповідальності підлягають і лікарі – репродуктологи, що роблять штучне запліднення, оскільки у пробірці відбувається селекція і 2 з 4 запліднених яйцеклітини, що є більш слабкими відсіюються [14]. Так само важко уявити відповідальність жінки за «вбивство» ембріона у разі викидню за певними зовнішніми необережними обставинами. По-друге, момент

зачаття ніяк не фіксується і жінка може тривалий час не знати про свою вагітність. По-третє, при визнанні у ембріона права на життя і, відповідно, встановленні заборони на проведення абортів чи не обмежуються у цьому випадку права жінки на можливість самостійно розпоряджатися власним тілом? Зрештою, у разі виникнення загрози життю матері чи плода, кого з них слід рятувати в першу чергу, повністю сформований організм і рівноправного члена суспільства, чи майбутню людину, що не здатна до самостійного існування і в силу багатьох факторів може не народитися взагалі, адже на кожному з етапів вагітності існують ризики випадкової смерті плода. Отже, найраціональнішою і найбільш прийнятною є дана позиція, однак у той же час, з розвитком медицини і репродуктивних технологій у міжнародних правових документах закріплені біотичні норми, що вказують на те, що поводження з майбутньою дитиною має бути гідним людини, тому існує лише 1 право, яке набуває зародок з моменту зачаття – право на гідне поводження.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Директива Ради Європейського Союзу № 94/33/ЄС «Про захист працюючої молоді» від 22 червня 1994 року.
2. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року. *Офіційний вісник України*. 2008. № 93. Ст. 3103
3. Декларація прав дитини (ООН, 1959 р.) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384.
4. Конвенція про права дитини, прийнята резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 20.11.1989 р. *Збірник міжнародних договорів СРСР*, випуск XLV1, 1993.
5. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР, тлумачення від 30.09.2016. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
6. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III, редакція від 11.01.2019. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
7. Цивільний кодекс України від 01.01.2004 № 435-IV, редакція від 04.02.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/435-15>.
8. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 р. №2402, редакція від 01.01.19. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>.

9. Рішення Конституційного суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 24, 58, 59, 60, 93, 190-1 Кримінального кодексу України в частині, що передбачає смертну кару як вид покарання (справа про смертну кару) від 29.12.1999 №11-рп/99. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-99>.
10. Наказ МОЗ України від 24.05.2013 № 423 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1095-13>.
11. Офіційний Вісник України. 2006. № 15. Ст. 1150.
12. Академічний тлумачний словник української мови: веб-сайт. URL: <http://sum.in.ua/s/zhyttja> (дата звернення 12.02.2019).
13. Антропология: Хрестоматия: Учеб. пособие для студентов / Авторы-составители: канд. биол. наук, доц. Л. Б. Рыбалов, канд. биол. наук, доц. Т. Е. Россолимо, И. А. Москвина-Тарханова. 4-е изд., стер. М. : Из-во Московского психолого-социального института; Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 2004. 448 с.
14. Голиченков В. А. Заявление кафедры эмбриологии биологического факультета МГУ 03.09.1993 / В. А. Голиченков, Д. В. Попов. URL: <http://www.patriarchia.ru/db/text/3122712.html> (дата звернення 12.02.2019).
15. Короленко М. Об'єкт злочинів проти життя людини. *Економіка. Фінанси. Право*. 2001. № 4. С. 29–31.
16. Недоношенные дети: рекорды вживаний: веб-сайт. URL: <http://med-info.ru/content/view/1290> (дата звернення 12.02.2019).
17. Приходько О. Право стать жертвой аборта. *Зеркало недели*, № 34 (358), 1–7 сентября 2001.
18. Тертуллиан. Апология VIII в., 8 / Богословские труды. 1984. С.180.
19. Bruggemann and Scheuten v. FRG (1976). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-56643> (дата звернення 13.02.2019)
20. Paton v. United Kingdom: Judgment of 01 January 1980. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-58975> (дата звернення 13.02.2019).
21. Roe v. Wade, 410 U.S. 113 (1973) (USSC+). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-54864> (дата звернення 13.02.2019).
22. Vo v. The France: Judgment of 8 July 2004. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-61887> (дата звернення 13.02.2019).